

КОРОЄД С. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного,
господарського та кримінального права
(Відкритий міжнародний університет
розвитку людини «Україна»)

УДК 347.9

СУДОВІ ПОМИЛКИ ЯК ПЕРЕШКОДА ЕФЕКТИВНОСТІ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Статтю присвячено попередженню судових помилок як важливої складової проблеми процесуального підвищення ефективності цивільного судочинства, а також з'ясуванню впливу судових помилок на ефективність правосуддя в цивільних справах та визначенню їх зв'язку із судовою активністю. Обґрунтовується висновок, що уникненню помилок на гносеологічному рівні має сприяти така побудова цивільного процесу, за якою суд повинен мати самостійні повноваження в з'ясуванні всіх обставин справи та щодо остаточного формування правильного предмета доказування і визначення кола необхідних доказів, а у випадку «пасивності» сторін – в їх заявленні і наданні суду, їх витребуванні і дослідженні з власної ініціативи.

Ключові слова: правосуддя, цивільне судочинство, ефективність, завдання, судова помилка, активність, судові рішення.

Статья посвящена предупреждению судебных ошибок как важной составляющей проблемы процессуального повышения эффективности гражданского судопроизводства, а также выяснению влияния судебных ошибок на эффективность правосудия по гражданским делам и определению их связи с судебной активностью. Обосновывается вывод, что избеганию ошибок на гносеологическом уровне должно способствовать такое построение гражданского процесса, в котором суд должен иметь самостоятельные полномочия в выяснении всех обстоятельств дела, в окончательном формировании правильного предмета доказывания и определении круга необходимых доказательств, а в случае «пассивности» сторон – в их заявлении и предоставлении суду, их истребовании и исследовании по собственной инициативе.

Ключевые слова: правосудие, гражданское судопроизводство, эффективность, задачи, судебная ошибка, активность, судебное решение.

Article is devoted to the prevention of judicial errors as an important component of problem of procedural increase of effectiveness of civil proceedings, as well as ascertain of influence of judicial errors on the effectiveness of justice in civil cases and the definition of their relationship with the judicial activity. It is justified conclusion that the avoidance of errors on the epistemological level should contribute to such a construction of civil proceedings in which the court must have independent authority to clarify all the circumstances and in final formation of the proper circumstances in proof and determination of circle of necessary evidences, and in the case of "passivity" of the parties in their application and provision to the court, its reclamation and examination on their own initiative.

Key words: justice, civil proceedings, effectiveness, objectives, judicial error, activity, court judgment.

Вступ. Як відомо, більшість правовідносин в державі носять приватноправовий характер та виникають між фізичними особами або з їх участю, а правові спори, що виникають при цьому, розглядаються і вирішуються в порядку цивільного судочинства. Тому будь-яке суспільство, держава і окремі громадяни зацікавлені в тому, щоб правосуддя в цивільних справах було ефективним, тобто повністю виконувало покладені на нього головні завдання, якими згідно із статтею 1 ЦПК є справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ.

Якість виконання цього завдання забезпечується правильністю вирішення цивільної справи, під якою ми розуміємо, що цивільна справа має бути розглянута згідно із нормами матеріального права, всебічно і об'єктивно, з урахуванням інтересів всіх осіб, які беруть участь у справі, твердженням і запереченням яких треба дати належну юридичну оцінку. При цьому варто дотримуватись принципів процесуальної рівноправності сторін, диспозитивності, змагальності і гласності судочинства. А рішення, яке ухвалено згідно із законом і яке набрало законної сили, має бути виконуваним і не породжувати нових спорів між сторонами. Суд не може своїм рішенням зобов'язати відповідача до дій, вчинення яких не є для нього обов'язковим за законом чи договором. Лише при дотриманні сукупності зазначених умов вирішення справи вважатиметься «правильним», а ухвалене рішення не може бути скасовано або змінено в апеляційному порядку [1, с. 241-242].

Разом з тим в судовій практиці мають місце помилки судів при розгляді і вирішенні цивільних справ, які знижують ефективність цивільного судочинства, наносять шкоду не лише окремим громадянам – учасникам процесу, але й авторитету органів правосуддя в цілому. Так, за даними судової статистики, у 2012 році збільшилась як кількість, так і частка скасованих і змінених в апеляційному порядку рішень у цивільних справах позовного та окремого провадження. Зокрема, скасовано і змінено 35,2 тис. рішень, що більше на 14,5 %, їх частка від кількості ухвалених місцевими загальними судами рішень становила 4,9 % (на відміну від 4,1 % у 2012 році) [2]. Отже, проблема судових помилок є складовою частиною більш ширшої проблеми – підвищення ефективності правосуддя в цивільних справах, що поєднує разом теорію і практику; судові помилки, їх розповсюдженість і характер – важливі показники досягнутого рівня ефективності правосуддя [3, с. 4, 6].

Питання судових помилок безпосередньо пов'язано із якістю правосуддя в цивільних справах, його ефективністю, що пов'язано із цивільною процесуальною формою в цілому та загальними питаннями цивільного процесу, які розглядалися такими вченими-процесуалістами, як Н.О. Батурина, С.С. Бичкова, С.В. Васильєв, М.А. Вікут, К.В. Гусаров, С.Ф. Демченко, В.В. Комаров, В.А. Кройтор, О.Д. Крупчан, Д.Д. Луспеник, Т.Г. Морщакова, І.Л. Петрухин, І.В. Решетнікова, В.І. Тertiшніков, Г.П. Тимченко, О.І. Угриновська, С.Я. Фурса, А.В. Цихоцький, М.С. Шакарян, П.І. Шевчук, М.Й. Штефан, В.В. Ярков та ін.

Постановка завдання. Разом з тим, оскільки судова помилка завжди створює загрозу недосягнення цілей цивільного судочинства, то попередження судових помилок є важливою складовою процесуального підвищення ефективності цивільного судочинства, а з'ясування впливу судових помилок на ефективність правосуддя в цивільних справах та визначення їх зв'язку із судовою активністю ставить за мету наша стаття.

Результати дослідження. Як ми вже зазначали, головним критерієм оцінки ефективності цивільного судочинства виступають його цілі, закріплені у статті 1 ЦПК. Недосягнення судом цих цілей означає допущення ним судових помилок різних видів.

В загальному вигляді помилка – це твердження, що не відповідає дійсності, або міра, дія, що не призводить до досягнення поставленої мети, якщо зміни в пізнанні або відхилення від мети допущені ненавмисно, тобто є результатом добросовісної помилки. Перше значення помилки пов'язано з пізнанням об'єктивної дійсності (гносеологічний аспект), друге – з дією, що впливає з пізнання і спрямована на досягнення певної мети (телеологічний аспект) [3, с. 94]. Н.О. Батурина поряд із цими двома значеннями судових помилок виділяє ще й праксеологічний аспект – ненавмисне протиправне діяння судді, що призводить до недосягнення цілей цивільного судочинства або створює загрозу недосягнення цих цілей [4, с. 8-9].

Взявши за методологічну основу вказаний підхід, а також проаналізувавши процесуальні підстави для зміни та скасування в апеляційному порядку судових рішень, ми виділяємо помилки суду, пов'язані з його пізнавальною функцією, які виражаються у неправильному встановленні фактичних обставин цивільної справи, а також помилки суду, що витікають із неправильного встановлення фактичних обставин справи та пов'язані із його функцією щодо юридичної кваліфікації спірних правовідносин сторін, які виражаються у порушенні або неправильному застосуванні норм матеріального або процесуального права. Зазначені помилки суду мають суб'єктивну сторону та являють собою добросовісну помилку судді як результат незнання фактів або помилка в їх правовій оцінці (адже ухвалення завідомо неправосудного рішення є не помилкою, а злочином).

В широкому розумінні слова поняттям судової помилки охоплюється будь-яке неправильне рішення суду з будь-якого питання, що підлягає вирішенню судом під час ухвалення рішення (стаття 214 ЦПК). Так, відповідно до вказаної норми під час ухвалення рішення суд вирішує, зокрема, такі питання: 1) чи мали місце обставини, якими обґрунтовувалися вимоги і заперечення, та якими доказами вони підтверджуються; 2) чи є інші фактичні дані (пропущення строку позовної давності тощо), які мають значення для вирішення справи, та докази на їх підтвердження; 3) які правовідносини сторін впливають із встановлених обставин; 4) яка правова норма підлягає застосуванню до цих правовідносин. Тобто суд вирішує питання факту і питання права.

Що стосується питання фактів, то можуть мати місце помилки в предметі доказування (односторонність, неповнота у з'ясуванні обставин справи; невідповідність висновків суду обставинам справи; недоведеність обставин, які суд визнав встановленими), помилки в установленні і оцінці доказових фактів і помилки в оцінці окремих засобів доказування.

Що стосується питання права, то це помилки в цивільно-правовій характеристиці спору (помилки, зумовлені неправильним встановленням фактів при неправильно встановленому предметі доказування; помилки при підведенні фактів під норму матеріального права; помилки, зумовлені неправильним тлумаченням норми матеріального права) та помилки у визначенні способу захисту (помилки, зумовлені неправильним розумінням правової природи правосуддя [5], неправильною юридичною кваліфікацією, неправильним розумінням принципів розумності і добросовісності при визначенні розміру шкоди тощо).

Можуть мати місце також помилки при вирішенні інших процесуальних питань (забезпечення позову, доказів, призначення експертизи, закриття провадження у справі тощо).

В юридичній літературі висловлюється думка, що судова помилка є результатом неправильного вирішення справи, за якої захист прав суб'єктів не відбувається [6, с. 33]. Також зазначається, що при визначенні судової помилки необхідно вказувати на те, що вона завжди перешкоджає досягненню саме безпосередньої (головної) цілі правосуддя, тобто захисту порушеного або оспорюваного права [7, с. 75].

Ми не можемо погодитись із такою позицією, адже визначена у статті 1 ЦПК мета цивільного судочинства – захист порушених прав – не повинна бути тим ключовим наслідком, на досягнення якого спрямоване цивільне судочинство та досягнення якого визначатиметься його ефективність, адже суд може здійснити ефективне правосуддя в конкретній справі, але прав жодної зі сторін не захистити (наприклад, при необгрунтованості вимог позивача та відсутності факту порушення інтересів відповідача, коли суд права жодної з сторін не захищає). Водночас завдання цивільного судочинства – вирішення справи (тобто розв'язання правового спору) – має повністю реалізуватися незалежно від матеріально-правових наслідків вирішення правового спору. Зазначене вище дозволяє нам підсумувати, що ефективність цивільного судочинства має визначатись результативністю самої процесуальної діяльності та її наслідками, незалежно від досягнення мети цивільного судочинства. Цивільне судочинство буде ефективним тоді, коли справи розглядатимуться оперативно, неупереджено, справедливо та правильно, тобто коли буде реалізовано його завдання.

Тому ми приєднуємось до думки Е.Г. Тришиної і вважаємо, що судова помилка є похибкою в діяльності суду, що порушує норми процесуального та (або) матеріального права, та не досягає цілей цивільного судочинства, в результаті якої акт правосуддя або окремі процесуальні дії стають неправомірними [8, с. 16].

Вище ми вже зазначали, що цивільне судочинство буде ефективним тоді, коли справи розглядатимуться оперативно, неупереджено, справедливо та правильно, тобто коли буде реалізовано його завдання. В цьому аспекті доречно навести позицію І.М. Зайцева, який пов'язував судові помилки лише з такими завданнями цивільного судочинства, як правильність і своєчасність розгляду і вирішення цивільних справ [9, с. 15]. При цьому Н.О. Батурина зазначала, що дійсно, якщо суд правильно і своєчасно розглянув і вирішив цивільну справу, то захист порушених чи оспорюваних прав (досягнення цілі) не може не відбутися [4, с. 35].

Підтримуючи в цілому думку І.М. Зайцева, ми не можемо повністю погодитись із висловлюванням Н.О. Батуриної, що захист порушених чи оспорюваних прав (досягнення цілі) не може не відбутися, якщо суд розглянув і вирішив цивільну справу несвоєчасно, адже правильність не залежить від своєчасності. Крім того, навіть й при своєчасному розгляді і вирішенні цивільних справ захист прав може не відбутися, якщо факт порушення прав не підтвердився.

Як зазначалося нами вище, під час ухвалення рішення суд вирішує питання факту та питання права. І саме із питанням факту пов'язано гносеологічний аспект судових помилок, який впливає на праксеологічний та телеологічний аспекти. Питання факту пов'язано із процесом доказування – збиранням доказів та з'ясуванням всіх обставин справи, що входять до предмету доказування. Але, як відомо, суд зберігає пасивність в процесі доказування – не може виходити за межі доводів сторін та збирати докази з власної ініціативи, що значно перешкоджає з'ясувати всі обставини справи, а відтак, правильно визначити характер спірних правовідносин.

В цьому аспекті ми приєднуємось до позиції З.І. Цибуленко про те, що важко очікувати ухвалення законного, обгрунтованого, справедливого рішення від судді, який не зобов'язаний за власною ініціативою збирати докази, з'ясовувати дійсні обставини, а має лише оцінювати те, що надали сторони, та прийняти рішення, хоча необхідні докази, що мають істотне значення для правильного вирішення спору можуть бути відсутні [10, с. 77].

Тому варто підтримати думку Н.О. Батуриної про те, що той варіант, в якому принцип змагальності закріплено в ЦПК, не лише не сприяє підвищенню ефективності цивільного судочинства, але й ще більше перешкоджає якісному правосуддю в цивільних справах, зумовлює судові помилки [4, с. 157].

У зв'язку з цим варто знайти розумний баланс між принципом активності суду та принципом змагальності сторін, адже західна змагальна модель, яку фактично запроваджено в цивільне судочинство, не враховує національні особливості український менталітет і традиції, а більшість громадян в силу своєї безграмотності і низької правової культури не готові на належному рівні відстоювати свою позицію в суді (платна кваліфікована правова допомога доступна не всім).

Висновки. Таким чином, уникненню помилок на гносеологічному рівні має сприяти така побудова цивільного судочинства за змагальною моделлю, за якою суд повинен мати самостійні повноваження в з'ясуванні всіх обставин справи та щодо остаточного формування правильного предмета доказування і визначення кола необхідних доказів, а у випадку «пасивності» сторін в їх заявленні і наданні суду, їх витребуванні і дослідження з власної ініціативи.

Список використаних джерел:

1. Короед С.О. Завдання цивільного судочинства за законодавством України та країн СНД: аналіз складових чинників / С.О. Короед // Порівняльно-правові дослідження. – 2012. – № 1–2. – С. 236–242.
2. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2012 р. (за даними судової статистики) / [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховного Суду України. – Режим доступу до документа: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28documents%29/E4549252C88A2C5BC2257B9B002F464C>.

3. Эффективность правосудия и проблема устранения судебных ошибок. Монография / Руководитель авторского коллектива И. Л. Петрухин. Отв. ред. В. Н. Кудрявцев. – М.: Институт государства и права Академии наук СССР, 1975. Часть 1. – 298 с.
4. Батурина Н.А. Причины судебных ошибок и процессуальные средства их предупреждения в гражданском судопроизводстве: Дис. ... д-ра юрид наук / Н. А. Батурина. – Саратов, 2010. – 223 с.
5. Рішення Конституційного Суду України від 30.01.2003 № 3-рп/2003 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу до документу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03/print1360002889557622>.
6. Терехова Л. А. Система пересмотра судебных актов в механизме судебной защиты / Л. А. Терехова. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – 320 с.
7. Кушнир Г. А. Дискуссионные аспекты учения о судебных ошибках / Г. А. Кушнир // Законодательство. – 2007. – № 10. – С. 74-81.
8. Тришина Е. Г. Судебный контроль в гражданском судопроизводстве как одна из функций суда первой инстанции: учебное пособие / Под ред. М. А. Вилкут. – Саратов: СГАП, 2004. – 156 с.
9. Зайцев И. М. Целевые установки гражданского судопроизводства // Проблемы реформы гражданского процессуального права и практики его применения: Межвузовский сборник научных трудов. – Свердловск, 1990. – С. 15.
10. Цыбуленко З. И. Реформа судебной системы России и исполнение судебных постановлений (решений) / З. И. Цыбуленко // Концепция развития судебной системы и системы добровольного и принудительного исполнения решений Конституционного Суда РФ, судов общей юрисдикции, арбитражных, третейских судов и Европейского Суда по правам человека: Сб. науч. статей. – Краснодар. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. – С. 76-81.

